

آیین نیایش در قرآن

مینا شمخی

آیین نیایش در قرآن

دکتر مینا شمخی

ناشر: هستی‌نما، ویراستار: یدالله جنتی، چاپ و صحافی: نگارش چاپ اول،

بهار ۱۳۸۷، شمارگان: ۲۰۰۰، قیمت: ۲۲۰۰ تومان، ۲۲۴ صفحه،

شابک: ۰-۳۹-۸۲۱۴-۹۶۴-۹۷۸

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، ص-پ: ۷۵۳-۱۳۱۴۵

تلفن: ۰۹۱۲۱۵۲۱۰۳۸

توزیع: تهران، پکتا، تلفن: ۵-۸۸۹۴۰۳۰۳

E-mail: Hastinama@mail.com

شمخی، مینا، ۱۳۴۷-.

آیین نیایش در قرآن / مینا شیخی - تهران: هستی‌نما، ۱۳۸۷.

ص. ۲۲۴

ISBN 978-964-8214-39-0

۲۲۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیپا.

کتابنامه: ص [۲۰۸] - ۱۲۱۶ همچنین بصورت زیرنویس.

۱. قرآن - ادعیه. ۲. دعا - جنبه‌های قرآنی. الف. عنوان.

۲۹۷/۱۵۷

ش ۸۱۹ / BP ۸۷

۱۳۸۷

فهرست

۱۱	..... مقدمه
۱۳	..... معناشناسی دعا در قرآن
۱۴	..... مقدمات و شرایط دعا
۱۴	..... دعا در دو مکتب توحید و شرک
۱۴	..... مضامین دعا‌های قرآنی
۱۹	..... فصل اول: معناشناسی دعا
۱۹	..... دعا در لغت
۲۱	..... دعا در اصطلاح
۲۲	..... دعا و مشتقات آن در قرآن
۲۲	..... وجوه معانی دعا در قرآن
۲۲	..... الف) استمداد و یاری خواستن
۲۳	..... ب) ندا و خواندن با صدای بلند
۲۳	..... ج) قول و گفتار
۲۴	..... د) عبادت و پرستش
۲۴	..... ه) خواستن
۲۴	..... و) ایمان
۲۵	..... ی) نام بردن
۲۶	..... ارتباط این وجوه با معنی اصلی دعا
۲۷	..... ندا
۲۸	..... مشتقات و وجوه معانی ندا در قرآن
۲۸	..... الف) صدای بلند

۲۹	..... (ب) مطلق دعا و خواندن
۲۹	..... ارتباط ندا با دعا
۲۹	..... فرق دعا و ندا
۳۱	..... سؤال
۳۱	..... برخی وجوه معانی سؤال و مشتقات آن در قرآن
۳۱	..... الف. خواسته (سؤال)
۳۲	..... ب. سؤال از خیر (تسائل)
۳۲	..... ج. درخواست واقعی و احتیاج (سالتموه)
۳۲	..... د. سؤال از عطاء (أسالکم)
۳۲	..... هـ. سؤال از علم (یسئلونک)
۳۳	..... و. سؤال از عمل (مستولون)
۳۳	..... ارتباط سؤال با دعا
۳۳	..... فرق دعا و سؤال
۳۴	..... طلب
۳۵	..... مشتقات و وجوه معانی طلب در قرآن
۳۵	..... الف. طلباً (به دست آوردن)
۳۵	..... ب. یطلب (جستجو و خواستن)
۳۵	..... ج. الطالب (خواهنده)
۳۶	..... د. المطلوب (مورد طلب و درخواست)
۳۶	..... ارتباط طلب با دعا
۳۶	..... فرق سؤال و طلب
۳۷	..... استغفار
۳۸	..... مشتقات و وجوه معانی استغفار در قرآن
۳۸	..... الف) آمرزش خواستن از شرک
۳۹	..... ب) آمرزش خواستن از گناه
۳۹	..... ج) استغفار به معنای نماز گزاردن
۴۰	..... د) بسیار آمرزنده (غفار)

فهرست ۷

۴۰	ارتباط استغفار با دعا
۴۱	اجابت و استجابات
۴۳	مشتقات اجابت و استجابات در قرآن
۴۳	الف) یجیب
۴۳	ب) أجب
۴۳	ج) استجیوا
۴۴	ارتباط اجابت (استجابات با دعا)
۴۴	ابتهال
۴۵	مشتقات ابتهال در قرآن
۴۶	ارتباط ابتهال با دعا
۴۷	تضرع
۴۷	مشتقات تضرع در قرآن
۴۸	ارتباط تضرع با دعا
۴۹	استغاثه
۵۰	مشتقات استغاثه در قرآن
۵۰	ارتباط استغاثه با دعا
۵۱	تحلیلی در حقیقت معنای دعا
۵۵	فصل دوم: اهمیت و ضرورت دعا
۵۵	مقدمه
۵۶	دعا عامل وحی و الهام و نزول کتب آسمانی
۵۸	دعا حقیقت عبودیت
۶۱	دعا تحقق بخش هدف خلقت انسان
۶۳	دعا حلقه پیوند ملک و ملکوت و غیب و شهادت
۶۴	پیوند دین و دنیا
۶۷	تأکید ویژه قرآن بر دعا
۶۸	تأکید پیامبر ﷺ و ائمه علیهم السلام بر دعا
۷۲	دعا یک امر فطری

۷۵	فصل سوم: مقدمات و شرایط دعا
۷۵	مقدمه
۷۶	مقدمات دعا
۷۶	نام خدا را بر زبان آوردن
۷۹	سرّ ابتدا به «اللهم» در اکثر دعاها
۸۰	حمد و سپاس خدای تعالی
۸۱	ذکر صفات خدا
۸۱	اعتراف به ربوبیت و مالکیت خداوند
۸۲	علّت شروع دعاها با واژه «ربّ» و «ربّنا»
۸۳	اعتراف به عبودیت خداوند
۸۳	اعتراف به گناهان
۸۵	شرایط استجاب دعا
۸۵	اخلاص در دعا
۸۹	گریه و تضرع
۹۲	دعا کردن در نهان
۹۳	آهسته دعا کردن
۹۵	مقرون بودن دعا با بیم و امید
۹۸	نکات
۹۹	مضطر بودن در دعا
۱۰۱	اجتناب از تعدی و مبادرت به نیکی
۱۰۲	جذّیت در دعا و مداومت بر آن
۱۰۵	ذکر حوائج مشروع و دعا به خیر و خوبی
۱۰۹	داشتن ایمان، تقوا و روحیه توکل بر خدا
۱۱۱	جمع بندی
۱۱۳	فصل چهارم: مضامین دعاها ی قرآنی
۱۱۳	مقدمه
۱۱۳	استغفار و شرایط آن
۱۱۶	الف) نیایشگر گاه تنها برای خود طلب آمرزش می کند

۱۱۹	نکات
۱۲۰	ب) نیایشگر علاوه بر دعا برای خود برای پدر و مادرش نیز طلب آمرزش می‌کند
۱۲۱	ج) طلب آمرزش برای برادران و مؤمنان
۱۲۲	د) نیایش‌هایی که طلب آمرزش در آنها به شکل جمع و همگانی است
۱۲۴	شرایط پذیرش استغفار
۱۲۴	شرط اول: ایمان
۱۲۹	شرط دوم: توبه
۱۳۱	شرط سوم: پیروی از پیامبر اسلام ﷺ
۱۳۲	شرط چهارم: اعتراف به خطاها و گناهان
۱۳۴	شرط پنجم: عدم روحیه نفاق و دورویی
۱۳۶	شرط ششم: اعتقاد به ولایت مندی خدا در تمام شؤون
۱۳۹	مضامین دیگر
۱۴۰	الف) طلب هدایت و راه یابی به صراط مستقیم
۱۴۳	ب) استغفار
۱۴۴	ج) درخواست نعمت
۱۴۴	تقاضای فرزند
۱۴۶	طلب رزق و روزی [خیرات] در دنیا و آخرت
۱۴۷	طلب امنیت
۱۴۹	طلب صبر و پیروزی
۱۵۱	درخواست دوری از عذاب (آتش) و دخول در صف نیکان
۱۵۳	درخواست علم و دانش
۱۵۷	فصل پنجم: دعای مشرکان و کافران
۱۵۷	مقدمه
۱۵۹	استدلال قرآن بر نفی طلب آمیخته با شرک
۱۶۰	استدلال اول: قادر نبودن بت و معبودهای مشرکین بر امر خلقت
۱۶۰	استدلال دوم: ضعیف بودن بت‌ها و دیگر خدایان و نداشتن هیچگونه مالکیت
۱۶۳	مالکیت

استدلال سوم: قادر نبودن بت‌ها و معبودان بر نصرت و یاری، و رساندن نفع و دفع ضرر.....	۱۶۵
استدلال چهارم: قادر نبودن معبودهای فاقد درک و شعور بر شنیدن دعا.....	۱۶۸
استدلال پنجم: قادر نبودن بت‌ها و معبودان بر استجاب دعا.....	۱۷۰
استدلال ششم: انحصار دعوت حق و داوری به خدا.....	۱۷۱
استدلال هفتم: اعتماد به ظن در خواندن غیر خدا.....	۱۷۳
استدلال هشتم: انکار مشرکین در روز قیامت از طرف معبودان.....	۱۷۵
آخرین استدلال: استدلال به بی‌نتیجه بودن دعوت غیر خدا.....	۱۷۶
فصل ششم: توسل به اولیای خدا.....	
مقدمه.....	۱۷۹
مفهوم‌شناسی واژه «وسیله».....	۱۸۰
معنای لغوی.....	۱۸۰
معنای اصطلاحی.....	۱۸۲
دو دیدگاه درباره توسل.....	۱۸۳
توسل در نظام حکیمانه الهی.....	۱۸۴
انواع توسل.....	۱۸۵
الف) توسل عام.....	۱۸۵
ب) توسل خاص.....	۱۸۶
شواهد قرآنی بر صحت توسل.....	۱۸۸
مفهوم و مصداق وسیله از دیدگاه قرآن.....	۱۹۰
شان نزول.....	۱۹۷
فرق بین توسل به ائمه <small>علیهم‌السلام</small> با توسل به بت‌ها و دیگر معبودان.....	۱۹۸
توسل در نگاه روایات.....	۱۹۹
پاسخ به اشکالات.....	۲۰۴
کتاب‌نامه.....	۲۰۸
نمایه.....	۲۱۷

مقدمه

واژه دعا در ادبیات دینی در عین سادگی معنا، یکی از عمیق‌ترین مفاهیم عرفانی را در وراء خود دارد. به جرأت می‌توان گفت که نقش دعا در تربیت انسان، کمتر از نقش وحی و کتب آسمانی نازل شده از جانب خدا نبوده است و بی‌جهت نیست که آن را قرآن صاعد لقب داده‌اند. و شاید این ادعا گزاف نباشد که این دعا بوده که باعث شده خداوند باب وحی و گفتگو را بر انسان بگشاید.

بعثت حضرت ختمی مرتبت و نزول قرآن کریم - این آخرین و کاملترین مائده آسمانی - محصول دعای دو اسوه کمال بشریت یعنی حضرت ابراهیم - شیخ الانبیاء - و حضرت محمد ﷺ خاتم الانبیاء - می‌باشد.

نیایش زیباترین سرود و نغمه خلقت است؛ سرود رهایی انسان از تنهایی و پوچی، سرود رهایی انسان از بت‌ها و طواغیت، سرود انقطاع انسان از ظلمت و حقارت و وصال او به معدن نور و عظمت.

دعا تنها سرمایه عبد فقیر در محضر ربّ غنی است. در جهان بینی الهی

همه بالذات فقیرند و تنها پروردگار جهان غنی بالذات است: «يَتَأْتِيهَا النَّاسُ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»^۱ شما به خدا نیازمندید، و خداست که بی نیاز ستوده است. و هر کس از این تنهاترین سرمایه استفاده نکند دچار خسران ابدی شده و خود را به ورطه پوچی و هلاکت افکنده است: «قُلْ مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ»^۲ بگو: اگر دعای شما نباشد، پروردگارتان هیچ اعتنایی به شما نمی کند. پس هیچ کس نباید بپندارد که از دعا بی نیاز است، حتی وجود مبارک پیامبران الهی و اولیاء و معصومان، همواره خود را نیازمند دعا و استغاثه و تضرع می دیده اند.

بحث دعا در قرآن کریم از عمیق ترین بحث هاست. قرآن کریم علاوه بر بیان حقیقت دعا و نقش آن در زندگی انسان، جلوه ای از دعاهای بندگان خالص خدا پیش روی ما می گذارد تا از آن اسوه های کمال و سرافرازی، الگو گرفته و بدین وسیله وجود خویش را از فیوضات الهی بهره مند سازیم.

مساله اصلی در این پژوهش، بیان و تبیین حقیقت «دعا» است. دیدگاهها و تصورات مختلفی چه در بین عوام مردم و چه در بین متشرعان و چه در بین مخالفان دین و شریعت در مورد دعا وجود دارد. عده ای دعا را جایگزین کار و تلاش و تفکر و اندیشه می پندارند. گروهی دعا را فقط وسیله ای برای صیقل دادن روح می دانند. تصور عده ای این است که دعا وسیله ای برای کسب رزق و روزی بیشتر است. دسته ای دعا را مخصوص

۱. فاطر، آیه ۱۵.

۲. فرقان، آیه ۷۷.

حال اضطرار می‌دانند. عده‌ای مطرح کردن درخواست‌های دنیوی را دون شأن دعا می‌دانند. عده‌ای دعا را مخصوص گناهکاران می‌دانند. عده‌ای ممکن است دعا را ناشی از جهل انسان نسبت به اسباب بدانند.

این تحقیق در صدد است در حدّ توان جمال حقیقی دعا را در قرآن جلوه‌گر ساخته و بر اکثر این تصورات عامیانه از دعا خط بطلان بکشد. در این نوشتار دعا، در قرآن، از ابعاد مختلف مورد بررسی قرار گرفته است. این ابعاد به صورت اجمال عبارتند از:

معناشناسی دعا در قرآن

در این قسمت وجوه مختلف از کاربرد واژه دعا در قرآن مورد بررسی قرار گرفته و معنای حقیقی این واژه تبیین شده است.

برای روشن شدن مفهوم حقیقی دعا، واژه‌های هم خانواده دعا مانند سؤال، طلب، استغاثه، استغفار، اجابت و استجاب، تضرع و ابتهال نیز بررسی شده است.

سؤالی که در این قسمت مطرح است این است که حقیقت دعا چیست؟ آیا دعا، خواندن است یا خواستن؟ به عبارت دیگر آیا دعا با سؤال متفاوت است؟ جوابی که ارائه شده این است که دعا گرچه در مفهوم به معنای خواندن است ولی هر خواندنی مستلزم خواستن است. پس اگر کسی خدا را می‌خواند، خواسته‌ای دارد که او را می‌خواند. بنابراین گرچه مدلول مطابق دعا، خواندن است. اما خواستن نیز جزء مدلول التزامی آن است، لذا خداوند انسان را از خواندن دیگران باز می‌دارد.

مقدمات و شرایط دعا

در این بخش با استفاده از آیات قرآن کریم، شرایط و آدابی را که برای استجاب دعا در قرآن کریم مطرح شده، تبیین شده است.

دعا در دو مکتب توحید و شرک

خواندن خدا و خواندن غیرخدا در قرآن به عنوان مبنای توحید و شرک معرفی شده است. برخی توسل به انبیاء و اولیاء را که در شیعه به عنوان یک اعتقاد راسخ مطرح است، مصداق خواندن غیرخدا پنداشته‌اند. از بررسی آیات قرآن به دست می‌آید که «دعا» و «عبادت» در عین تعدد مفهومی، وحدت مصداقی دارند؛ خواندن غیرخدا، مستلزم خارج شدن از مرز عبودیت حق تعالی و وارد شدن به محدوده شرک است.

در این تحقیق مرز بین توحید و شرک را در دعا مطرح ساخته و به اثبات رسانده‌ایم که توسل به اولیای خدا به عنوان وسایط فیض حق تعالی نه تنها ممنوع نیست، بلکه امری است که مورد توجه و عنایت حق تعالی نیز واقع است.

مضامین دعا‌های قرآنی

در قرآن کریم دعا‌های مختلفی از پیامبران و اولیای خدا حکایت شده است که سرشار از عرفان و معرفت است و راه و روش راز و نیاز با خدا و استعانت از حضرتش را به ما می‌آموزد. نوع درخواست‌های انبیاء و اولیاء از خداوند در بخشی از این پژوهش مورد توجه قرار گرفته است. این درخواست‌ها در سه محور عمده خلاصه می‌شود:

۱) استغفار و طلب آمرزش: مضمون بیشتر دعا‌های قرآنی را طلب آمرزش تشکیل می‌دهد. از آن‌جا که گناه مانع قرب است، قبل از هر درخواستی باید از خدا تقاضای مغفرت کرد و در روایات هم آمده است که «خیرالدعاء الاستغفار»؛

۲) طلب هدایت و راه یابی به صراط مستقیم؛

۳) درخواست نعمت؛ تقاضای فرزند، علم و دانش، صبر و پیروزی.

در زمینه دعا کتاب‌های زیادی نوشته شده است که در این جا به معرفی اجمالی و نقد برخی از کتبی که مستقیماً با عنوان نوشتار حاضر ارتباط داشته است می‌پردازیم.

الدعاء فی القرآن، مؤلف: الدكتور محمود بن الشریف

نویسنده در بخش اول از کتاب، سوره حمد را با این دیدگاه که دعای روزانه مسلمانان است، تفسیر کرده است. و سپس از صفحه ۵۰ تا صفحه ۱۰۳ از کتاب به شرح و بیان دعا‌های حضرت آدم، حضرت ابراهیم و دعای صابران و مؤمنان در سوره مبارکه بقره پرداخته است. از صفحه ۱۰۴ تا صفحه ۱۲۳ از کتاب به بیان دعا‌های راسخان در علم، عبادالله، همسر عمران، زکریا و حواریون، ربیون و اولوالالباب پرداخته است.

از صفحه ۱۳۶ تا ۱۵۲ کتاب را به سوره یونس اختصاص داده و به ذکر برخی از دعا‌های مربوط به سلیمان، ایوب، یونس، زکریا می‌پردازد. از صفحه ۱۵۲ تا ۱۷۴ کتاب به بحث پیرامون دعای یوسف، دعای موسی - دعای قوم موسی، دعای همسر فرعون و دعای ساحران می‌پردازد.

نویسنده در پایان به بیان دعای مستجاب پرداخته و دعای مظلوم و دعای پیامبر اسلام ﷺ را از مصادیق آن شمرده است.

در این کتاب اولاً: همه دعا‌های قرآنی مطرح نشده است و فقط برخی از دعا‌های پنج سوره قرآنی (حمد، بقره، آل عمران، یونس، یوسف) به صورت گزینشی مطرح شده است.

ثانیاً: بحث‌ها دارای انسجام لازم نیستند و ارتباط آن‌ها با دعا ملموس نیست، مثلاً ۵۰ صفحه از کتاب در شروع در شرح و توضیح آیات سوره مبارکه حمد است.

ثالثاً: هیچ‌گونه بحث مقدماتی درباره معنای دعا و کاربردهای مختلف این واژه در قرآن نشده است.

الدعای القرآن الکریم، مؤلف: سعید اللخام

نویسنده در بخش نخست این کتاب به بیان وجوه معانی دعا پرداخته است و برای «دعا»، معانی استغاثه، عبادت، تنزیه و تعظیم، ندا، قول و تمنی، ادعا و نسبت ذکر کرده و در مورد هر یک شواهدی از آیات آورده است. و در بخش دیگر از کتاب به تفسیر برخی از آیات قرآن که مربوط به دعا است پرداخته است. آیات تفسیر شده عبارتند از: آیه ۱۸۶ سوره بقره، آیات ۵۵ و ۵۶ سوره اعراف، آیه ۱۵ سوره شوری، آیه ۱۸ سوره جن، آیه ۱۸ سوره اعراف، آیه ۶۵ سوره غافر، آیه ۱۴ سوره غافر، آیه ۲۹ سوره اعراف، آیه ۳۸ سوره آل عمران، آیه ۱۴ سوره رعد و آیه ۶۰ سوره غافر.

در این کتاب نویسنده به همه آیات مربوط به دعا به صورت یک

مجموعه نپرداخته، بلکه صرفاً به بیان برخی از نکات تفسیری در تعداد اندکی از آیات پرداخته است.

قرآن صاعد (پژوهشی پیرامون مسئله دعا در فرهنگ اسلامی) مؤلف: علیرضا برازش در این کتاب، ضمن آن که در برخی موارد به آیات قرآن استناد شده و یا به شرح و تفسیر برخی از آیات پرداخته شده است، ولی اساس بحث بر آن چه در روایات آمده، استوار است. مباحثی چون اهمیت دعا، شرایط پیش از دعا، شرایط پس از دعا، اوقات دعا، مکان‌های سفارش شده برای دعا، فواید دعا، اجابت دعا در این کتاب مورد بحث قرار گرفته است.

دعا در قرآن، مؤلف: سید کاظم ارفع

نویسنده در این کتاب به صورت بسیار مختصر به بیان بعضی از مسائل مربوط به دعا پرداخته است و در این کتاب بیشتر از روایات و دعا‌های مأثور استفاده کرده است تا آیات قرآن کریم. این کتاب مجموعاً در ۶۰ صفحه تدوین شده است.

الدعاء فی القرآن الکریم، مؤلف: زهیر المقدسی

نویسنده در این کتاب به بحث‌های کوتاه و مختصر پیرامون دعا‌های پیامبران و اولیای الهی که در قرآن آمده، پرداخته است. دعا‌های نوح، ابراهیم، موسی و عیسی، محمد ﷺ، لوط، سلیمان، ایوب، یعقوب، یوسف، زکریا، همسر عمران، همسر فرعون، اصحاب کهف در این کتاب مطرح شده است.

الدعاء في القرآن، مؤلف: اديب العلاف

نویسنده در این کتاب پس از بیان بسیار مختصر در مورد معنای لغوی دعا، بخش اعظم کتاب را به ذکر دعا‌های قرآنی اختصاص داده است و در بخش پایانی کتاب به بیان احادیث شریف نبوی در مورد دعا پرداخته است.

در پایان از همه سرورانی که در تهیه این اثر مرا یاری داده‌اند، سپاسگذاری می‌کنم؛ به ویژه اساتید محترم، جناب آقای دکتر شاکر و جناب حجت الاسلام و المسلمین آقای مهدوی راد و جناب آقای یدالله جنتی مدیر فرهیخته «نشر هستی‌نما» که علاوه بر چاپ این اثر در مجموعه آثار «هستی‌نما» زحمت و پیرایش را نیز عهده‌دار بودند. و همه گرامیانی که به نحوی در پیدایش و پیرایش این اثر سهیم بوده‌اند، از خداوند منان برای ایشان توفیقات روزافزون خواستارم و هم‌چنین از خانواده عزیزم که در تمامی مراحل مرا مشوق، یار و همراه بودند، کمال تشکر و امتنان را دارم.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين

مینا شمخی

قم، زمستان ۱۳۸۶